

Системність норм загальної

частини кримінального права в контексті запобігання та протидії військовим злочинам

О. М. Сарнавський

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант кафедри кримінального права № 2 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

У статті з використанням системного підходу проведено аналіз норм Загальної частини кримінального права, якими здійснюється кримінально-правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з кримінальною відповідальністю військовослужбовців. Висвітлюються недоліки законодавчого конструювання норм цієї категорії.

Ключові слова: військовий злочин, військова служба, військовослужбовець, системність кримінального права, звільнення від покарання, погашення судимості.

В статье с использованием системного подхода проведен анализ норм Общей части уголовного права, которыми осуществляется уголовно-правовое регулирование общественных отношений, связанных с уголовной ответственностью военнослужащих. Освещаются недостатки законодательного конструирования норм этой категории.

Ключевые слова: воинское преступление, военная служба, военнослужащий, системность уголовного права, освобождение от наказания, погашение судимости.

In the article using a system principle the analysis of the norms of the General Part of criminal law, which is of legal regulation of social relations connected with criminal liability military men. Indicate the shortcomings of the legislative design to norms of this category.

Keywords: *military offence, military service, military man, system of criminal law, exemption from punishment, cancellation of the conviction.*

Суттєвою перешкодою на шляху реалізації завдань державної політики України у сфері оборони є військова злочинність. У комплексі заходів щодо зниження її рівня важливе значення має нормотворча діяльність з удосконалення норм про кримінальну відповідальність військовослужбовців. За роки незалежності Україна кардинально обновила кримінальне законодавство, прийнявши 5 квітня 2001 р. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [1]. Одним із основоположних принципів побудови цього кодифікованого законодавчого акта є принцип системності його норм.

Системність кримінального права є його якісною характеристикою. Вона полягає у внутрішній єдності структурних елементів кримінального права як цілого, наявності між ними відносин і зв'язків, що характеризуються упорядкованістю, логічною узгодженістю і несуперечливістю [2, с. 312]. КК України структурно складається із Загальної та Особливої частин. У зв'язку з цим систему кримінального права прийнято поділяти на дві підсистеми – Загальну та Особливу частини кримінального права.

У Загальній частині кримінального права зосереджені найбільш прин-

ципові (базові) для кримінальної відповідальності положення. Із нею органічно і нерозривно пов'язана Особлива частина кримінального права, в якій дається вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які держава визнає злочинами [3, с. 5, 9]. В обох вищезазначених підсистемах містяться специфічні норми, якими здійснюється кримінально-правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із кримінальною відповідальністю військовослужбовців.

У нашій науковій статті ставиться за мету провести аналіз норм цієї категорії, що містяться в одній із підсистем кримінального права – в Загальній частині. В основу аналізу пропонується покласти системний підхід як один із самостійних компонентів методології кримінально-правової науки. Його застосування дасть змогу з'ясувати внутрішню єдність системи досліджуваних норм, їх органічний взаємозв'язок.

Підсистеми кримінального права поділяють на інститути. У загальній теорії права інститут галузі права визначається як «система відносно відособлених правових норм в межах певної галузі права, що регулюють окрему групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин» [4, с. 364].

У Загальній частині КК України специфічність кримінально-правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із відповідальністю військовослужбовців, знайшла своє втілення у нормах інституту покарання та його видів (пп. 2, 6 та 10 ст. 51, ст. 54, ч. 3 ст. 56, ст. 58, ч. 2 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ст. 62 КК України), інституту звільнення від покарання та його відбування (ч. 3 ст. 84 КК України) та інституту судимості (п. 4 ст. 89 КК України). Законодавець, конструюючи ці норми та визна-

чаючи їм місце в інститутах Загальної частини КК України, мав дотримуватись принципу системності кримінального права. Звертаючи увагу на важливість дотримання цього принципу при вдосконаленні положень КК України, П. П. Андрушко вказує: «Системне узгодження положень КК України є найважливішим правилом законодавчої (юридичної, нормотворчої) техніки і від його дотримання залежить якість самого кримінального закону» [5, с. 31].

Розглядані норми становлять незначну частину від загальної кількості норм, розташованих в Загальній частині КК України. Однак, не дивлячись на це, їхня роль у сфері кримінально-правового регулювання є досить суттєвою. Аналіз цих норм, з точки зору системного підходу, свідчить, що їх комплексне утворення в цілому гармонійно інтегроване в систему норм Загальної частини КК України. У той же час, детальний аналіз цих норм, проведений у межах інститутів та статей, в яких вони розміщені, дав можливість викрити в їх законодавчих конструкціях і певні ознаки безсистемності. Зокрема, на нашу думку, критичних зауважень заслуговують, з огляду на наявність ознак безсистемності, положення ч. 3 ст. 84 «Звільнення від покарання за хворобою» та п. 4 ст. 89 «Строки погашення судимості» КК України.

У частині 3 статті 84 КК України передбачено, що військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання. Розмірковуючи над тим, що ж спонукало законодавця прийняти таку норму, можна припустити, що її виникнення обумовлене специфікою виконання цих покарань. Ці

покарання виконуються в установах військових формувань (військова частина, гауптвахта, дисциплінарний батальйон). Засуджений військовослужбовець, відбуваючи їх, продовжує перебувати на військовій службі. Визнання ж його військово-лікарською комісією непридатним до військової служби за станом здоров'я унеможливає відповідно до законодавства у військовій сфері подальше проходження ним військової служби, а відтак і перебування у тих установах, у яких виконуються вищезазначені специфічні види покарань.

Окреслену залежність процесу відбування покарання засудженого військовослужбовця від визначеного військово-лікарською комісією стану його здоров'я на предмет придатності до військової служби можна визнати логічною з точки зору системи військово-адміністративного законодавства. Однак, в аспекті системи кримінального права визнання державою факту непридатності військовослужбовця до військової служби за станом здоров'я у якості підстави (єдиної, достатньої) для звільнення його взагалі від відбування покарання, навряд, чи заслуговує схвальної оцінки з позицій системності положень одного із базових інститутів кримінального права – інституту покарання.

Внутрішньо статейний аналіз (ст. 84 КК України) свідчить, що поряд із передбаченим в імперативному порядку звільненням військовослужбовців від покарання (ч. 3), статтею унормований порядок звільнення ще для двох категорій засуджених: осіб, які під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1), та осіб, які захворіли на іншу тяж-

ку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2). При цьому звільнення від покарання другої категорії осіб здійснюється на розсуд суду з врахуванням тяжкості вчинення злочину, характеру захворювання, особи засудженого та інших обставин справи.

Не викликає сумніву, що наявність у засудженої особи психічної або іншої тяжкої хвороби, що перешкоджає відбуванню покарання, доцільно розглядати у якості підстави для звільнення її від відбування покарання. Але у той же час, виникає запитання: «А чи можна в одну площину (на один рівень) з цими особами при здійсненні кримінально-правового регулювання питань звільнення засуджених від покарання за хворобою ставити засуджених військовослужбовців, які під час відбування покарання визнані військово-лікарською комісією непридатними до військової служби за станом здоров'я?». Це запитання детерміноване, перш за все, тим, що при виявленні у засудженого військовослужбовця однієї чи декількох хвороб, визначених військово-адміністративним законодавством, та визнанні його у зв'язку з цим непридатним до військової служби за станом здоров'я, абсолютно не означає, що цей військовослужбовець за ознакою тяжкості хвороби (хвороб) одночасно стає й неспроможним відбувати інші види покарань (не в умовах військової служби). Крім того, варто й наголосити, що встановлений законодавцем в імперативній формі порядок звільнення засуджених військовослужбовців від покарання за хворобою не дає змогу суду при здійсненні такого звільнення враховувати обставини справи, про які йдеться в ч. 2 ст. 84 КК України.

Унормувавши в імперативному порядку питання звільнення засудже-

них військовослужбовців за хворобою від покарань у вигляді службового обмеження, арешту та тримання в дисциплінарному батальйоні залежно від придатності їх до військової служби та при цьому не передбачивши їм заміну невідбутої частини покарання, законодавець створив для цієї категорії засуджених умови для легального «ухилення» за відповідним військово-медичним висновком як від відбування вказаних видів покарань, так і від покарання загалом.

Розглянемо такі випадки. Військовослужбовець строкової служби за вчинення злочину (не обов'язково військового) засуджується на два роки до позбавлення волі. У порядку статті 62 КК України суд приходить до висновку замінити йому цей вид покарання на тримання в дисциплінарному батальйоні на той же строк. Через декілька місяців відбування військовослужбовцем покарання в дисциплінарному батальйоні військово-лікарська комісія приходить до висновку (з певних причин та мотивів) про його непридатність до військової служби за станом здоров'я. За наявності такого висновку згідно з військово-адміністративним законодавством засуджений військовослужбовець підлягає звільненню з військової служби, а відповідно до ч. 3 ст. 84 КК України – звільненню від покарання за хворобою. При цьому варто зауважити, що рішення про таке звільнення суд змушений ухвалити, не дивлячись ні на поведінку засудженого під час відбування покарання, ні на ступінь тяжкості хвороби, ні на інші обставини.

Інший випадок для прикладу, але уже стосовно іншої категорії військовослужбовців. Так, офіцер, якому суд замість позбавлення волі строком на два роки призначив покарання у вигляді службового обмеження

на той же строк, визнається військово-лікарською комісією (з певних причин та мотивів) непридатним для військової служби за станом здоров'я. Як і у вищевикладеному випадку, незважаючи на те, чи став він на шлях виправлення, та не дивлячись на інші обставини, кримінальний закон в імперативному порядку зобов'язує суд звільнити його від покарання.

Отже, як вбачається із вищевикладеного, таке унормування не сприяє ефективному кримінально-правовому регулюванню суспільних відносин, пов'язаних із кримінальною відповідальністю військовослужбовців. Воно створює нічим не виправдані преференції для військовослужбовців-злочинців в частині звільнення їх від покарання, призначеного за вчинення злочинів. При цьому варто наголосити, що отримувачами цих преференцій є не тільки військовослужбовці, які вчинили військові злочини, а й ті, які вчинили будь-які інші злочини. Адже покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України), арешту (ч. 2 ст. 60 КК України) та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України) може бути призначене судом в порядку ст. 69 КК України навіть у тих випадках, коли санкція статті, за якою засуджується військовослужбовець, не містить таких видів покарань. Безумовно, що наявність в кримінальному законодавстві зазначених преференцій не сприяє досягненню мети покарання. Крім того, не є значимими вони й для інтересів обороноздатності держави, адже військовослужбовець-злочинець, що визнаний непридатним для проходження військової служби за станом здоров'я, звільняється зі служби та втрачає правовий (службовий) зв'язок із військовим формуванням.

Більше того, слід зазначити, що звільнення від покарання на підставах, передбачених ч. 3 ст. 84 КК України, військовослужбовця, який не став на шлях виправлення та який за станом здоров'я спроможний відбувати покарання (інші його види), можна розглядати як таке, що спричиняє певну шкоду загальній превенції вчиненню злочинів серед військовослужбовців. У військовій сфері мають місце непоодинокі випадки, коли офіцери, у тому числі і генерали, що звільнені з військової служби, як непридатні за станом здоров'я, через деякий час, «за сприятливих умов», знову повертаються на військову службу, опинившись знову придатними до неї. При цьому повернення на військову службу такого офіцера за військово-адміністративним законодавством можливе як до іншого військового формування, так і до свого, у якому проходив раніше службу, і навіть на ту ж керівну посаду військового чиновника.

У зв'язку з наявністю ознак безсистемності, заслуговує на критику, з точки зору системного підходу, й п. 4 ст. 89 «Строки погашення судимості» КК України. У ньому вбачається неузгодженість та нелогічність, які закладені у межах самого пункту. Так, відповідно до цього пункту такими, що не мають судимості, визнаються особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту. Із аналізу цього пункту випливає, що законодавець не передбачив погашення судимості військовослужбовців, які достроково звільнені від покарання у виді арешту, що виглядає нелогічним та містить ознаки безсистемності.

На наш погляд, нелогічність та безсистемність полягає ось у чому. Законодавець передбачив погашення судимості військовослужбовців з моменту їх дострокового звільнення від відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, яке є більш суворим, ніж арешт, а також передбачив таке погашення і військовослужбовцям, які достроково звільнені від відбування покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців, яке є менш суворим, ніж арешт. У той же час, для військовослужбовців, які достроково звільнені від відбування покарання, проміжкового за критерієм ступеня суворості, тобто від арешту, законодавець погашення судимості не передбачив.

Таким чином, підводячи підсумок вищевикладеному, слід зазначи-

ти, що існуючий в Загальній частині кримінального права України комплекс норм, пов'язаних із кримінальною відповідальністю військовослужбовців, є об'єктивно обумовленою необхідністю забезпечення кримінально-правової охорони встановленого порядку несення військової служби як засобу виконання функцій, покладених Конституцією та законами України на військові формування держави. Окреслені у даній статті, з точки зору системного підходу, недоліки законодавчого конструювання розглядуваних норм мають бути усунуті законодавцем у ході подальшої нормотворчої діяльності. Дотримання принципу системності в процесі нормотворення є необхідною умовою забезпечення ефективності запобігання та протидії військовій злочинності.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26.
2. *Панов М. І.* Системність кримінального права і проблеми вдосконалення кримінального законодавства / М. І. Панов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23-24 вересня 2011 р. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 311-317.
3. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. (Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.). – Вид. 2-ге, переробл. та допов. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 712 с.
4. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. Вид. 2-ге, переробл. та допов. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
5. *Андрушко П. П.* Системне узгодження положень Кримінального кодексу / П. П. Андрушко // Системність у кримінальному праві. Матеріали II Російського Конгресу кримінального права, 31 травня – 1 червня 2007 р. – М. : ТК Велбі, вид-во «Прспект», 2007. – С. 30-34.